

Stíny duše

(Setkání Platóna s Dawkinsem)

Úvod

V předchozích článcích jsem vyložil, že meme jsou více, než jen viry v mozku a že je zapotřebí jejich širší definice. Podal jsem již dvě definice meme, jmenovitě jako "kulturní RNA" a "kulturní foton". V té dřívější uvedené je meme chápán ve vztahu s genomem, pozdější definice se objevuje v souvislosti se zrcadlovým bludištěm. V tomto článku předkládám třetí definici meme - a to jako stíny duše. Ta, jak uvidíme, se nachází někde uprostřed mezi oběma dřívějšími přístupy. Poslouží ke spojení obou předchozích a libovolným záměnám mezi oběma perspektivami. Zatímco analogie s fotonem a RNA nutí zaměřit se na "obecné" vlastnosti meme, analogie se stínem zdůrazňuje vlastnosti typicky virové. Je proto přirozené započít s přesným vymezením co virus je.

Co je virus?

Virus je jednoduše kus RNA, který má schopnost reagovat s genomem takovým způsobem, že vytváří kopii sebe sama. Vyjdeme-li z běžných kritérií pro posuzování života, pak virus je zcela neživý. Nemá žádné tělesné funkce, nepřizpůsobuje se svému prostředí a nevyvíjí žádné úsilí k zajištění svého přežití. Je jen stabilní a neaktivní molekulou, plynoucí kam ji náhoda zanesou a nedělá nic až do okamžiku, kdy za vyjíměčných okoností narazí na genom. Nic v životním cyklu genomu nenaznačuje, že jde o živou bytost.

Evoluční podívaná

Změníme-li však úhel našeho pohledu a podíváme se na virus z hlediska evoluce, představa viru se dramaticky změní. Evoluční optika je zaměřena výlučně na vývoj a přežití, nebere v úvahu tělesné funkce, adaptivní chování, schopnost reagovat či jakékoliv další techniky, které organizmus může pro přežití používat. Z pohledu evoluce je životní cyklus organismu redukován jen do pouhého jednoho bodu v čase, statického obrazu celého životního cyklu. Sestavíme-li tyto statické obrazy za sebou, jako v animovaném filmu, pak výsledný film ukáže evoluční dynamiku organismů. V tomto evolučním časoprostoru se viry jeví úplně jinak, než neživé. Kdybychom mohli vidět filmové záběry evoluční krajiny, pak viry by se chovaly jako mračno komárů. Viděli bychom, jak se rozšiřují po celém organickém světě, jenže hustě koncentrované kolem běžných organismů. A podobně jako je tomu s komáry, virům nelze uniknout. Když se organismu podaří z jejich oblaku uniknout (stane se imunním), stejně ho pronásleduje dále (viry se adaptují). A kam se organizmus pohne, tam ho hladové hejno virů věrně následuje. Podobně jako jeho vlastní stín.

Stín organismu

Stín, to je přesně to, co viry jsou. Stíny jiných organismů. Nejenže věrně následují své hostitele, ale jsou na nich zcela závislé. Bez nich jednoduše nemohou existovat. Tak, jako stíny nemohou existovat bez objektů, které je vrhají. Jde o víc, než jen analogii. Viry skutečně "jsou" jen stíny jiných organismů.

Setkání Platóna s Dawkinsem

Toto samo by snad stačilo k oprávnění naší představy meme jako stínů duše. Znamená to však také, že Dawkins skutečně znovuobjevil ideu, kterou řecký filozof Platón objevil už tisíce let před ním! Chápal objekty světa jen jako pouhé stíny ideí, nedokonalé reflexe říše ideí. Rozdíl mezi Platónem a Dawkinsem je v tom, že Platón se zamiloval do říše ideí, zatímco Dawkinse fascinovaly virům podobné vlastnosti jejich stínů.

Propojení

Nyní se pokusme zobecnit. Zjistili jsme, že viry jsou stíny, jenže jistě všechny stíny nejsou viry. Můžeme proto považovat za rozumné tvrdit, že ne všechny meme jsou virového původu. Odpovídá to dobře dalším dvěma obecným definicím meme. Cítíme, že stíny jsou v jakémś vztahu jak k RNA, tak i fotonům. Jenže v jakém?

Vazba mezi fotony a stíny je celkem zřejmá. Stíny jsou jednoduše neexistencí fotonů. Co však je důležitější - stíny se chovají přesně jako "zrcadlové odrazy" fotonů. Protože co jiného jsou stíny, než "reflexemi" chování? Není žádný zásadní rozdíl mezi temnotou, obklopující kužel světla v místnosti a bodovým reflektorem, osvětlujícím část tmavé místnosti. Jsou jen převrácenými obrazy stejného jevu. Vidíme tedy, že stíny jsou v těsném vztahu k zrcadlení a to zdůvodňuje naši definici meme jako kulturního fotonu.

Jaká je však vazba mezi stíny a RNA? Vztah není tak složitý, jak se může na první pohled zdát. Předpokládejme, že se jsme v úplně jasně osvětlené místnosti. Pak se objeví stín. Co se stane? Především si jej všimneme. Jinými slovy, stíny v jasně osvětlené místnosti (nebo bodový jas ve tmavé místnosti) je "aktivátory", to znamená, že naše psychika má tendenci na takové podněty reagovat. A to je přesně to, čím RNA je - činitelem, aktivujícím genom. A tak jak stíny, tak i RNA jsou nositeli informace, která aktivuje reakci (a některé z těchto "aktivátorů" jsou virové). Toto je důvod pro vazbu mezi stíny a RNA a propojení mezi třemi obecnými definicemi meme.

Závěr

Stíny duše představují v memetice další dimenzi. V "Bludišti kouzelného zrcadlení" jsme umístili memetiku do základů teoretické sociologie, zatímco v "Modelu NK aplikovaném na memetiku" jsme ji zakotvili do kontextu věd o komplexních systémech. V tomto článku jsme přidali historickou a filosofickou hloubku memetice tím, že jsme ji spojili s představou Platónovy jeskyně.

Autor : Onar Aam, Shadows of the Mind

Hoyehaugen 46

4027 Stavanger

Norway

e-mail: onar@hsr.no, <http://www.nsr.no/~onar/>

Pramen : diskuzní skupiny teorie chaosu a psychologie

chaopsyc@moose.uvm.edu, 12.5.1995

Překlad: dr.Lubomír Kostroň, Psychologický ústav FF MU

červen 1995

Se souhlasem autora pro studijní potřebu.

Pojďte se mnou dělat oheň!

(Den, kdy došlo ke zkrocení ohně)

Jedním z významných milníků na cestě lidí k civilizaci představovalo zkrocení ohně. Tato událost znamenala úplnou revoluci v životě našich předků. Než k tomu došlo, oheň bylo třeba chránit jako poklad. Naši předchůdci v dávnověku zjistili, že když oheň vyhasl, tak se s tím nedalo nic dělat. Překvapivě se ukazuje, že evoluce meme je přímou analogií vzrušující historie ohně. Zkrocení meme se však může ukázat jako ještě důležitější událost, protože tím byl navždy vymezen směr evoluce kultury. Ovládnutí meme, které nazýváme symboly, umožnilo lidem komunikovat přes generace a celá tisíciletí.

Doposud jsme formulovali neméně než tři metafory pro meme (kulturní RNA, kulturní fotony a stíny duše), přičemž všechny tři mají společný implicitní kořen - meme jsou sociálně vysílané podněty. Tuto implicitní definici si budeme pamatovat, když se pokusíme o vyjasnění souvislosti mezi meme a historií ohně. Představa meme jako vysílaných kulturních fotonů přirozeně přivádí naší pozornost ke "světelnému zdroji". Bez zdroje není světla a v eseji "Stíny duše" jsme se dozvěděli, že tímto zdrojem je naše psychika. Naše psychika je jako planoucí oheň, osvětlující jinak temný svět, zdroj světla, vnímaný jinými subjekty. Je zajímavé, že právě oheň byl zdrojem mihotavých stínů v Platónově jeskyni. Než došlo k vynálezu

symbolů, příběhy a mýty byly předávány ústně rodiči dětem. Jenže tento ústní přenos byl choulostivý jako udržování plamenů. Příběhy byly živé tak dlouho, dokud žhnuly v paměti starých. Když se je však staré generaci nepodařilo zažehnout v myslích mladých, pak příběhy a mýty dané kultury byly navždy ztraceny, odsouzeny do věčné temnoty.

Problém ústního přenosu tradice spočívá v tom, že meme pomíjejí v okamžiku, kdy jsou vysloveny, podobně jako zášleh světla. Nemají žádné trvání a zcela závisí na myslích lidí, které je oživují a sytí. Symboly tuto situaci radikálně změnily. Lidé zjistili, že otiskem meme do skutečnosti je možno je uchovávat zářící, nezávisle na stavech mysli lidí. Můžeme si už jen představovat jaká extatický a vpravdě nábožný zážitek to musel být pro ty, kdo symboly vymysleli. Objevili zdroj světla, které zářilo samo, bez obsluhy lidí. Musel to být zážitek podobný tomu, jako vidět poprvé automobil, vůz, jedoucí sám o sobě - jenže větší. Auta se za čas zastaví, jenže symboly září ještě dlouho poté, co jejich tvůrci dávno zmizeli. Symboly musí být asi to nejbližší věčnému ohni, co se lidem kdy podařilo vymyslet. Ještě tisíce let poté, co kultury zmizely, archeologové odkrývají pozůstatky jejich symbolů. A podivné je, že ony stále září! Představte si jaký to musí být pocit číst slova, která nikoho neosvítla po tisíce let. Je to vlastně doslova jako mezistátní telefonní hovor z minulosti. Symbol je ve vývoji meme úplným zázrakem, umožňujícím lidem na celém světě hovořit s mrtvými.

Autor : Onar Aam, Fire Walk With Me!

Hoyehaugen 46
4027 Stavanger
Norway

e-mail: onar@hsr.no, <http://www.nsr.no/~onar/>

Pramen : diskuzní skupiny teorie chaosu a psychologie
chaopsyc@moose.uvm.edu, 24.5.1995

Překlad: dr.Lubomír Kastroň, Psychologický ústav FF MU
červen 1995

Se souhlasem autora pro studijní potřebu.

Reflexe v hyperprostoru

(holografická struktura - kvaternionu)¹

Hypermnožiny (1), matematika čelně umístěných zrcadel

Ve svém díle Principia Mathematica formuloval Bertrnad Russel pravidlo, týkající se teorie množin, říkající, že množina nemůže obsahovat samu sebe jako svůj prvek. Takové množiny nazval jako "ne dobře založené" (non-well-fouded). Toto pravidlo formuloval proto, aby se

vyhnul paradoxům, jenže řadě matematiků se to nelíbilo, protože přirozeně nevyplývalo z matematiky samotné. Mnohem později matematik Paul Aczel zjistil, že matematika odvozená z těchto ne dobře založených množin je konzistentní. Hypermnožiny, jak se tyto množiny nazývají, jsou stejně tak konzistentní jako všechny jiné matematické objekty, podobně, jako kdysi matematika musela přijmout reálnost imaginárního čísla "i" (druhé odmocniny čísla "-1").

Teorie hypermnožin má jistě mnoho aplikací, podle mne však její nejzajímavější aplikací je to, že je přesným popisem holografické struktury bludiště kouzelného zrcadlení. Zrcadlová bludiště jsou konstruována tak, že jsou v nich umístěna proti sobě stojící zrcadla, která navzájem zrcadlí své vlastní odrazy. Nejjednodušší zrcadlové bludiště sestává ze dvou čelně proti sobě stojících zrcadel X a Y. X zrcadlí odrazy Y a Y zrcadlí X. V jazyce teorie hypermnožin lze tento jev zapsat následovně:

Nechť jsou X a Y hypermnožiny, kde

$$X = (Y) \text{ a}$$

$$Y = (X)$$

(s tím, že ignorujeme převrácený, inverzní efekt zrcadlení).

Nyní máme konečný matematický popis efektu zrcadlového bludiště. Jestliže se pokusíme rozplést hypermnožinu vložím jednoho prvku do druhého, dostaneme nekonečnou regresi:

$$Y = (X = (Y = (X = (Y = (X = (Y = X = (Y = (...)))))$$

Toto vyjádření odpovídá iluzi nekonečného zrcadlení dvou protilehlých zrcadel, jejichž odrazy jsou v sobě samých obsaženy.

Předpokládejme, že jsou postavili bludiště ze tří zrcadel, místo jen dvou. Jakou hyperstrukturu by toto uspořádání vytvářelo? Ukazuje se, že má překvapivě strukturu imaginárního kvaternionu.

Nechť i, j a k jsou hypermnožiny představující tři proti sobě postavená zrcadla. Dostaneme pak

$$i = (j,k)$$

$$j = (k,i) \text{ a}$$

$$k = (i,j).$$

V případě tří zrcadel začíná mít uspořádání klíčový význam, protože zrcadlení převrací levo či pravostrannost. Jestliže označíme tuto zrcadlovou inverzi jako "-", dostaneme

$$i = (j,k) = - (k,j)$$

$$j = (k,i) = - (i,k) \text{ a}$$

$$k = (i,j) = - (j,i).$$

Shora uvedené však je přesně struktura představy trojice kvaternionů:

$$i = jk = -kj$$

$$j = ki = -ik$$

$$k = ij = -ji$$

Proto je kvaternion přesným modelem holografické hyperstruktury tří čelně umístěných zrcadel, kdy vidíme zrcadlovou inverzi jako antikomutaci kvaternionu (quaternionic anti-commutation). Tak, jak existují jen dva možné způsoby konstrukce zrcadlového bludiště sestávajícího ze tří zrcadel, podobně existují jen dva způsoby konstrukce kvaternionu.

Není zapotřebí příliš fantazie k tomu, abychom si představili, že podobné, ale složitější uspořádání zrcadel odpovídá struktuře oktonionu². Jedna věc je však jistá - na úrovni oktonionu roste počet struktur a způsobů jejich uspořádání dramatickým skokem. Ne jako v případě dvou kvaternionů, máme hned 480 různých možností konstrukce oktonionu (2). Proto předpokládám, že konstruovat a porozumět zrcadlovému bludišti ve tvaru kvaternionu je věcí nesrovnatelně složitější. Pokud se nám to však podaří, s překvapením zjistíme, že to může vrhnout světlo na jemné detaily okolní reality, která námi prostupuje.

Poznámka:

^{1,2} Kvaterniony a oktoniony (Quaternions a octonions) jsou specifické matematické objekty z extenze komplexní algebry. Komplexní čísla jsou dvoudimenzionální, kvaterniony jsou čtyřdimenzionální a oktoniony jsou osmidimenzionální. Oba výrazy se používají ve fyzice a v poslední době i v teoretické sociologii.

Literatura

Onar Aam "Dům kouzelného zrcadlení"

"Iluzorní iluze"

<http://www.nsr.no/~onar/>

Kent D.Palmer "Steps to the threshold of the social"

(Kent D.Palmer, software engineering technologist, autopoietic social system theorist,
e-mail: palmer@netcom.com.

(1) Ben Goertzel "Chaotic Logic", Plenum Press

e-mail:ben@psy.uwa.edu.au

(2) Aplikace OCTONIONS na zákony fyziky Tony Smithse viz

<http://www.gatech.edu/tsmith/3x3Oct.htm/>

e-mail:gtO1O9e@prism.gatech.edu

Autor: Onar Aam, Reflections in Hyperspace -
The Holographic Structure of the Quaternion
Hoyehaugen 46
4027 Stavanger
Norway

Pramen : e-mail: onar@hsr.no, <http://www.nsr.no/~onar/>
12.5.1995

Překlad: dr.Lubomír Kostrůň, Psychologický ústav FF MU
červen 1995

Se souhlasem autora pro studijní potřebu.

Podivuhodný příběh **Onar Aam**

To co následuje, není obyčejný příběh. Ani zdaleka. Obyčejné příběhy se nezabývají samy sebou, jako ten, který právě začínáte číst. S obyčejnými příběhy však má cosi společného. Všechny napsané texty mají společné to, že se snaží naprogramovat mechanismy projekce pojmů v naší mysli. Slova v tomto textu, a ostatně všech jiných, spouštějí konstelace reflexů naší percepce, jež vytvářejí určitý druh představ v našem vědomí, které nazýváme "představami". Samozřejmě, že pro nás slova ještě nemusí mít význam, většina autorů se však snaží psát tak, aby to co píše vyvolávalo smysluplný význam. Jsou-li tyto představy povznášející, vzrušující, dojemné nebo jednoduše příjemné, pak se autorovi zvláštním způsobem podařilo chytit a ovládnout představivost čtenáře. Čtenář či čtenářka ovšem mohou kdykoliv přestat číst, je-li však příběh skutečně dobrý, pak budou pociťovat silnou potřebu číst dál - další slova, řádky, stránky. Říká se, že právě toto odlišuje vynikající spisovatele od průměrných. Zatímco průměrný autor, jako třeba já, píše jen spoustu slov, vynikající spisovatel je schopen si hrát s naší myslí, je schopen unášet proud našeho vědomí do závrtných smyček, překvapovat nás, děsit nás, svými slovy vytvářet prázdno, které nás vtahuje do jeho imaginárního světa.

Není to podivuhodné, že člověk, který může být vzdálen tisíce kilometrů a třeba i tisíce let, může mít tak obrovskou moc nad jiným? Text je vlastně jako tikající časovaná bomba, která může tiše ležet po tisíciletí až do chvíle kdy ji někdo objeví a pak: BÁC! Vybuchne a rázem změní něčí myšlení. Tento příběh je o jednom takovém příběhu a budeme-li mít opravdu štěstí, pak ke konci tohoto příběhu bude proud vašeho vědomí zaveden do míst, jež si v současnosti neuvědomujete, do míst, kam se vás autor tohoto příběhu snaží zavést. Na onom místě je podivné to, že se nachází právě vedle vás, nemůžete je však vidět, protože je většinou neviditelné. Budete-li však mít opravdu štěstí a je to ta pravá chvíle, budeme schopni na okamžik otevřít brány - jen na chvilku, které je třeba k proklouznutí dovnitř. Takže tedy do práce, připravíme se a nechejme příběh odvíjet!

Je právě všední den v obyčejném, běžném světě. Někde v tom světě žije obyčejný člověk, jménem Jan Srna. Během dne pracuje jako asistent známého archeologa. Dalo by se říci, že má štěstí, protože může pracovat s významným příslušníkem společenství vědců, jeho práce však většinou sestává z odkrývání a vyzvedávání mrtvých věcí, jejich oprašování a opatřování popiskami. Spíše nuda, když to tak vezmete. Avšak po večerech je Jan vášnivým amatérským mytologem. Asi proto, že žije sám. Kdyby byl ženat, patrně by trávil mnohem méně času studiem mytologie. Tvrdí, že se o ženy nezajímá, což je ovšem poněkud dojemný sebeklam. Vlastně se jich bojí a obecně řečeno, bojí se všech lidí. Ve skutečnosti to není zcela přesně. Nebojí se lidí, ale vztahů s nimi. Moc to s nimi neumí a zvláště se ženami. Není to snad proto, že by nebyl dostatečně sociálně inteligentní, spíše si sám nevěří. Proto nevnímá jemné společenské znaky a signály, které jsou kolem něho neustále vysílány. Jako tomu byla například v případě Hanky, sekretářky pracující o pár dveří dále: ukápla na něho trochu kávy, jen aby měla příležitost s ním chvíli být. Může to vypadat jako zoufalý způsob jak navázat kontakt, jenže vzhledem k tomu co už zkusila předtím, není to tak nerozumné. Víte, Jan je celkem pěkný chlapík a někdy i docela okouzující. Samozřejmě to o sobě neví a kategoricky by to popíral, kdyby to jeho přítomnosti někdo tvrdil. Hanka se mu to svým typicky jemným ženským způsobem snažila posledních šest měsíců dát najevo, vůbec se jí to však nedařilo. Ne snad proto, že by její signály nebyly dost zřetelné, všichni okolo dávno vědí že se jí líbí, ale proto, že Jan je uzavřen ve své politováníhodné představě o sobě samém. To však Hanka neví a začíná mít dojem, že se jí Jan vyhýbá. Po incidentu s kávou je to již oprávněný dojem. Jan se jí snaží vyhýbat. Ne snad proto, že by mu Hanka byla nepříjemná, ale proto, že si myslí že on sám je zodpovědný za příhodu s kávou a v důsledku toho si o něm Hanka musí myslet, že je neohrabané trdlo. A tak po této rozpačité příhodě oba snížili vzájemnou komunikaci na minimum.

Kdybychom se chtěli hrát na Freudovy stoupence, pak bychom vysvětlovali Janův zájem o mytologii jako přenos podvědomé energie, vyplývající ze sexuální frustrace. Vzhledem k jeho představě o sobě samém a neexistujícím vztahům k ženám by to vypadalo, jako že na tom něco je. Je to však jen naprostá náhoda. Janův zájem o mytologii je tak starý jako jsou staré mýty samotné. Každý člověk má hluboko v sobě pro mýty slabé místo. Jsou součástí našeho dědictví jako lidského druhu a kdysi představovaly způsob myšlení starých kultur. Velká část této tradice se vytratila s racionalistickým světovým názorem, dominujícím západní kulturu a základy její vědy. V tomto světovém názoru je překvapivě mnoho energie soustředěno na potlačování mytologie. Proto na Západě pozorujeme neobyčejnou citlivost, dokonce antagonismus k mytologickým vysvětlením. Jan však v průběhu výzkumů zjistil, že mýtům nemůžeme uniknout, protože formují nejhlubší primárního (prvopočátečního) bytí.

Hloubání o mytologii proto pro Jana znamenalo výzkum jeho vlastního primálního bytí v prastarých mýtických džunglích podvědomí. Když se Jan večer vrací domů, musí proto procházet radikální transformací. Než zasedne ke svému bádání, musí svou mysl zbavit vědeckého způsobu myšlení, jež se formovalo po staletí a vstoupit do mytycko-poetického způsobu myšlení. Kdybychom tuto proměnu měli vědecky označit, řekli bychom, že mění stav svého vědomí. V myticko-poetickém jazyce vyjádřeno, přechází z jednoho světa do druhého, přechází ze světa rozumu do světa magie a extáze. A tento přechod je velmi reálný, protože v průběhu několika okamžiků prastaré věci, které on a ostatní archeologové vyzvedávají na povrch země se mění z mrtvých objektů na "stroje času", kouzelné čočky, které mu umožňují nahlížet zpět proti směru času. Tyto čočky dodávají světu další dimenzi: historickou hloubku. Představuje si krajinu času, kde hloubkou je právě čas. Objekty, které jsou blízko jsou také nedávno. A opačně, věci pradávno jsou v tomto pohledu vzdálené a na samotném horizontu spočívá primální počátek samotného bytí. To, že Jan má právě tuto představu o čase není žádná náhoda. Čím hlouběji se v čase ubíráme, tím hlouběji se zanořujeme do země - to je jedno z běžných archeologických pravidel. I astronomové mají tento přístup k času, protože čím hlouběji pohlížejí do vesmíru, tím starší věci vidí. Když studují nejvzdálenější končiny vesmíru, mohou dokonce zachytit záblesky jeho zrodu. Jenže Janův představovaný prostor má velmi zvláštní vlastnost. Věci v něm jsou zkresleny. Čím hlouběji jsou v něm objekty umístěny, tím jsou zkreslenější. Například se dívá na knihu v tomto prostoru, ležící právě před ním. Je to zcela nová kniha, s bílými, hladkými a zářícími stránkami. Když však tuto knihu posunuje zpět časem, je vidět jak se postupně mění. Vidí jak se postupně mění v opotřebovanou, stránky již nejsou tak zářivě bílé jak předtím, žloutnou, barva obrázků bledne a knížka je čím dál tím více zaprášená. To stejné se děje s filmem. Zpočátku je jeho kvalita velmi dobrá, barvy jsou jasné a kontury ostré. Jak však film stárne, je vidět jak obrázky obsahují stále více šumu - ostrost je více zrnitá, barvy již nejsou tak dobré a nakonec se film stává čím dál více černobílý. Je vidět, jak i lidé ve filmu se poněkud mění. Úprava jejich vlasů a oblečení se mění, jezdí ve starších autech a žijí ve strašných domech. Je to fascinující pohled na čas i nejobyčejnější věci z určitých dob se stávají stávají prostředky na vnímání času. Jan zjistil, že čočka času zkresluje a když je věc dost stará, zmizí. Jenže Jan zjistil i další skutečnost - některé věci v tomto prostoru se v průběhu času nemění, nebo přinejmenším se mění mnohem méně než jiné. Patří mezi ně zvířata a rostliny. Jan si všiml, že medvědi vypadají skoro stejně dnes jako před milionem let. Je to jako by tyto zvláštní věci stály v průběhu času v klidu, zatímco všechny ostatní stárly. Neochotně připustil závěr, že tyto zvláštní věci jsou zařízeními pro věčný pohyb.

Jenže onoho konkrétního večera Janův návrat domů nebyl jako obvykle. Profesor věděl o Janově zájmu o vše co se týká mýtů a proto mu dal dárek - starou knihu o kouzlech, kterou získal od svého kolegy. Upřímně řečeno, dal mi ji ani ne tak z přátelství, jako aby se jí zbavil. Profesor si mytologie ani moc necenil a nechtěl aby mu zabírala místo v knihovně mezi ostatními počestnými knihami. Jana kniha okamžitě fascinovala. Měla poběkud omračující název: "Magické pojednání o procesech doslovné verbální textové projekce", napsal dr. Adolf Bohm, 1837. Představitost však skutečně podněcoval teprve až podtitul: "Vhled do mechanismů prvotního bytí." To je přesně to, čím se v poslední dobu zabýval! Nadšeně, jako malý kluk, otevírá starou zaprášenou knihu a čte:

"Milý čtenáři. Možná tě zarazí, že jsem nazval tuto knihu magickým pojednáním, neznám však pro to lepší označení, protože jím skutečně je. Bude ti to stále zřejmější, jak se budeš knihou dále probírat. Důvod, pro který užívám slovo magický v tomto pojednání je ten, že působí jako

- řekněme katalyzátor tak to myslím označuješ ve své řeči. Kouzlo katalyzuje duševní procesy, které jsou nezbytné k porozumění verbálních projekcí. Proto doufám, že dotek kouzla umožní, abys viděl mechanismy, působící skrytě v pozadí. Musím tě však varovat! Aby tato metoda působila, musíš mít mysl otevřenu a pak můžeš kouzlo vidět. Budeš-li skeptický, pak po přečtení této knihy jen posílíš své přesvědčení, že kouzla patří jen do pohádek a nic nepochopíš. Budeš pak knihu na místo magické považovat za tragickou. Jestliže však, na druhé straně, budeš hluboce přesvědčený, že něco jako říše kouzel existuje, pak se ti tato říše otevře tak jako mně a dosáhneš vhledu, kterého jsem po létech práce získal."

I když Jan není skeptikem, v kouzla však také nevěří. Chová k nim však jisté sympatie a nepředstavují pro něj zcela cizí způsob uvažování. Konec konců, celá oblast představ, již ve svém studiu mytologicko-poetického výzkumu využívá, silně kouzla připomíná a tak v této míře je schopen je připustit. Čte tedy dále:

"Nejdříve musíme porozumět motivům pro chápání verbální projekce. Všichni žijeme v určitém světě, jenž je kulturně determinován. Znamená to, že lidé z různých koutů světa na svět různě pohlížejí, protože věci hodnotí různě. Mnoho lidí se neuvědomuje, proč se těchto různých hodnocení přidrží. Přijali jsme je za své v době svého dětství. Můžeme říci, že kultura, ve které žijeme, zaseje do nás semínka hodnot, které později určí jak budeme vidět svět. Vztah mezi kulturou, jednotlivcem a jeho zážitky můžeme připodobnit vztahu mezi autorem čtenářem a jeho prožitky při čtení knihy. Když se můžeme naučit porozumět procesům, kterými se promítají slova, můžeme se také dozvědět o tom kdo jsme a proč jsme takoví, jací jsme."

Tomu Jan rozumí, avšak současně ho to co čte trochu trápí. Možná se trochu bojí dozvědět se o tom kdo skutečně je. Možná se bojí toho co se dozví. I přesto však je jeho zvědavost silnější a čte dál. Jak tak čte, odstává neodbytný pocit, že ho někdo sleduje. Così se světlem v pokoji není vpořádku. Možná je to jen tím, že se venku mezitím setmělo. Mohl by však přísahat, že pokoj potměl, jhák by se od něj trochu vzdálil. Skoro jako působením kouzla cítí, že svět dr. Bohma ho vtahuje čím dál více. Stránky se zdají odlétat a on sám jen sotva sleduje běh času.

"Velmi podivnou je ta skutečnost, že autor se může do textu ukrýt, takže se sám stává neviditelným. A to skutečně většina autorů dělá. Když čteš knihu tak jen velmi zřídka, pokud vůbec, přemýšlíš o osobě, která ji psala. Samozřejmě tomu tak není v případě tohoto textu, protože tento text je velmi moc o autorovi. Já se neschovávám. Snažím se ti být zřetelným i v tuto chvíli. Jenže nejdůležitějším zde není autor, příteli. Mejdůležitějším je čtenář, protože ten vrací autora zpět do života. Když jeho oči běhají po řádcích a vstřebávají do sebe slova před sebou, zapojují jakýsi dušený projektor, který vytváří v mysli projekce. Tím mi umožňuje znovu oživit a také jej ovládat. Je to závatné? Mělo by být, protože přesně to se s tebou děje v tuto chvíli, necháváš mne abych tě ovlivňoval, dovoluješ mi programovat tvou mysl mými slovy. Není to však nic vyjimečného, dělají to všichni spisovatelé. Co je však na tom zvláštního v tomto případě je to, že si uvědomuješ co dělám. Vadí ti to? Jestli ano, pak to nemůže být proto, že jsi ovládán. Četl jsi už tisíce textů, aniž by ti to vadilo. Pokud ti to vadí, pak jedině proto, že jsi si uvědomil svou vlastní úlohu v této hře. Je-li pro autora neobvyklé, že se svým způsobem odhalil tak, jak jsem to učinil já, je ještě neobvyklejší odhalit roli čtenáře. Nepřekvapuje tě, že ačkoliv jsi přečetl tuny knih, málokdy jsi si uvědomil svou vlastní roli v tomto procesu? Ať se ti to líbí či ne, jsi ovládán a zřídka kdy si to uvědomuješ. Když však čtenář nečte text, kdo ho pak ovládá? Jeho projekční mechanismus nepřestává jen proto, že přestal číst knihu. Je to stejný

mechanismus, jakým si promítá svůj vlastní svět. A když je čtenář ponořen do čtení své knihy, má zvláštní pocit, jakoby ho někdo pozoroval. A ten pocit je skutečný! I ty jsi v tuto chvíli pozorován. Kým? Přece autorem!"

Jan se na chvíli zamyslel nad touto překvapivou informací. "To přece není možné!" říká si v duchu a je ještě více překvapen, když vidí stejná slova před sebou.

"To přece není možné!" říká si čtenář v duchu a je ještě více překvapen, když vidí stejná slova před sebou v textu, který čte. A je ještě zaskočenější když vidí, že autor textu zná jeho reakce. Může to být pravda? Ovládám skutečně jeho myšlenky? Dovolte mi, abych mu to dokázal. Během sedmi slov, počínaje tímto místem, čtenář si řekne slovo "jablko". Vlastně si už jej řekl a posunul se k další větě, kterou teprve píše. Jsi tu tak rychle? Už jsem na tebe čekal. Skutečnost že mohu předvídat tvé reakce spočívá v tom, že je vytvářím! Jan už četl dál docela znepokojen. Jan? Jak jen proboha můžeš znát mé jméno, říká si. Teď je zcela zmatený. Copak to znamená, že to dr.Bohm myslel "doslova", když říkal že mu čtením jeho knihy vracím život? Jenže moment, děje se tu cosi podivného. Proč mluvím o dr.Bohmovi jako kdyby byl venku, mimo tuto knihu? Co tím myslím? Jestli to není dr.Bohm, kdo to je? A kdo jsem já? ... I když to zní divně, "já" musím být já. I když se to zdá zcela nemožné. Na druhé straně však, jak mohl dr. Bohm znát mé jméno? Jaksi se zdá, jakoby kouzlem, že zachytil mé myšlenky ve své knize. Jak jen je to divná situace, každá věta kterou si pomyslím se objevuje v textu přede mnou! Jednoduše tomu nemohu uvěřit, ale zdá se, jakobych já ovládal psaný text a ne naopak. Hm, musím to zkusit, abch viděl, zda je to pravda. Podívejme se co se stane, když se rozhodnu nedělat nic. ... A je to! Nic se nestalo! Žádné provokující komentáře ze strany autora, jako třeba "na chvílku se zastavil" nebo "nic se nedělo". Jen ticho ... Neuvěřitelné! Zdá se, že plně ovládám text této knihy.... Skutečně určuji slova která čtu v okamžik kdy je na ně pomyslím. ... Něco tu ale nehraje. Stále ještě cítím, jakoby mne někdo pozoroval. ... Snad dr.Bohm? ... Když o tom přemýšlím, zmizel přibližně v tom okamžiku, když jsem nad knihou získal kontrolu. A to je divné ve světle toho, kolik úsilí ho to stálo aby se mi z té knihy vynořil. Proč by měl náhle zmizet? ... Možná, že tato kniha není dost velká pro nás oba. Možná že skutečnost, že jsem knihu ovládl ho z ní vytlačila zpět. ... Ne, to asi není ono. Konec konců jde o kouzelné pojednání, takže musel vědět, že k tomu dojde. Říkal, že mi to dojde, takže to musel být jeho záměr od počátku. ... Jestli to však udělal schválně, chtěl mi tím něco říci. Co to jen asi může být? ... Moment, odpověď musí být obsažena již v tom, co řekl. Podívejme se na to... Napsal, že kouzlo bude působit jako katalyzátor mého chápání verbálních projekcí. A já zde nyní sedím, a do textu knihy promítám své myšlenky! ... Jedna z věcí, kterou několikrát opakoval byla, že autor se do textu zamaskuje, skryje a je pro čtenáře neviditelný. ... Samozřejmě! To musí být ono! Od okamžiku, kdy jsem já začal ovládat text, přestal jsem dr.Bohma vidět. O co se stále snažil bylo, učinit svou neviditelnost jako autora pro mne viditelnou. Udělal to tak, že nejdříve přitáhl mou pozornost k sobě, pak z knihy zmizel a nechal mne změnit mechnizmus projekce tak, abych si všiml jak je neviditelný. Pěkně vychytralé! ... Jenže říkal ještě i něco jiného. Co to jen bylo ... Ano. Právě předtím než zmizel, položil podivnou otázku: Když čtenář nečte text, kdo ho pak ovládá? ... Říkal něco o mechanismech projekce působících v lidech i tehdy, když nečtou. ... Aha, už to mám. O pár vět později právě tuto situaci vytvořil. Osvobodil mne od autora a ponechal sama sobě. Avšak současně - dotekem kouzla - mne přidržoval částečně i ve světě četby. Asi se snaží znázornit mechanismus jazykové projekce. Běžně mi tento mechanismus běží podvědomě, právě tak jako je normálně autor pro čtenáře neviditelný. ... Existuje snad mezi obojím spojení? Autor možná může zmizet, protože využívá můj

mechanismus projekce. V tomto případě se skrývá před mým vědomím přesně na stejném místě, kde je skryt mechanismus projekce..."

V tomto bodě příběhu však Jana autor přerušil:

"Velmi dobře, Jane. K tomu, abys porozuměl mechanismu projekce jazyka jsi ušel kus cesty. Asi si všímáš, že nadále text sám neovládáš. Já jsem nad ním opět převzal kontrolu. Důvod je ten, že tě potřebuji dovést k poslednímu kroku na cestě k porozumění. Nebud' zklamaný. Jsi chytrý mladý muž, musím se však přiznat, že jsi to všechno neobjevil sám. I když jsem zůstával neviditelný, přesto jsem tě ovládal. K těm závěrům jsem tě dovedl ve skutečnosti sám. Chci tím říci, že doopravdy jsi přece nevěřil že podstatné body z knihy si skutečně pamatuješ po prvním přečtení, že ne? Ne, byl jsem to já, kdo ti je "připomenul". To ostatní však byla tvoje práce. No, aspoň přinejmenším ... No, to proč ti to všechno říkám nemá za cíl tě deprimovat, ale vyjasnit třetí důležitý moment - jsi řízen, aniž si to uvědomuješ. I když jsi byl přesvědčen, že zcela ovládáš své myšlenky, přesto jsem tě vedl a strukturoval je. Jak se mi to podařilo? Samozřejmě pomocí mechanismu, u jazykové projekce! Podstatné v tom není to co můžeš vidět, ale to co "nemůžeš" vidět. Tvé vědomé procesy jsou nepřetržitě ovládány procesy nevědomými. Znamená to, že proud vědomí má neustále svého neviditelného průvodce, který jej vede. Vzpomeň si, že jsem tvrdil následující - klíčem není autor, ale čtenář. Když čteš knihu, zřídka si uvědomuješ autora stojícího v pozadí za ní a téměř nikdy si neuvědomuješ svou aktivní účast. A co když existuje mezi oběma spojením? Co když se autor skrývá kde jsi TY když si sám sebe neuvědomuješ? A kde to je? Je to za vědomou projekcí. Jinými slovy, tvoje já patří do neviditelné složky vědomí. Nikdy se nemůžeš doopravdy vidět. Když o sobě přemýšlíš, vidíš jen "představu" sebe sama, její projekci. A tato projekce je přirozeně promítána projektorem jazyka. Znamená to, že tvoje představa o sobě samém bude vždy ovládána neviditelným procesem, podvědomými hodnotami. Jistě, dají se osvitit a pozměnit, většinu doby však zůstávají podvědomé, a jak jsi to zakusil před pár stránkami - nejmocnější jsou tehdy, když jsou podvědomé. Následující důležitá otázka je tato: když tvoje představa o sobě samém není tvoje já, je ta představa nutně pravdivá? Jestli jsi pochopil povahu jazykové projekce, znáš již jistě odpověď. A znáš-li odpověď, jistě budeš podle ní jednat. A budeš-li podle ní jednat, jistě se změníš. A změna, příteli můj, je jádrem tvého bytí."

Díky zcela vyjímečné náhodě, Jan na cestě domů potkal Hanku, která měla dlouhý pracovní den. A protože byl tak vzrušený tím co četl, zcela zapomněl na svou stydlivost. "Ahoj Hanko, to je dnes ale krásný večer!" zvolal na ni s rozzářeným úsměvem. Hanku tato změna překvapila, ale také potěšila. Odpověděla "Zdá se, že máš dnes dobrou náladu, Jane". "To víš že mám, prožil jsem právě hrozně krásnou věc!" "Skutečně? A co to bylo?" ptala se se zvědavým úsměvem. A v tu chvíli si Jan uvědomil, že mluví přesně s tou ženou, se kterou je mu dobře. Samozřejmě, že Freud by řekl, že došlo k aktivování všech jeho neurotických mechanismů. "To je dlouhý příběh. Myslím doslova. Celý by tě asi nudil." "Příběh, miluji příběhy!" chytily se Hanku. Ještě s trochou nejistoty Jan zamumlal: "Chodba si není nejlepší k vykládání příběhů." Usmála se: "Tak tedy pojďme někam jinam, najdeme si klidné a pěkné místo k posezení. Co říkáš na šálek kávy?"

Pramen: Onar Aam : A quite Anusual Story,
e-mail: onar@hsr.no. 12.3. 1996

Překlad. dr. Lubomír Kostoň, Psychologický ústav FF MU, Brno
17.3.1996

Se souhlasem autora jen pro studijní potřebu posluchačů!

R e f l e x i v n í s y s t é m y

Onar Aam

Úvod

V roce 1994 jsem napsal stat' o teorii systémů a teorii komplexních systémů, která se jmenovala "Zpět k základům". Výchozím bodem a ústřední myšlenkou v ní bylo to, že živé systémy obsahují určitou skrytou strukturu, kterou mají společnou i s tak jednoduchými systémy, jako jsou sněhová koule, vlny a padající dominové kostky. To, co mají společné je uzavřený okruh, jmenující se v teorii systémů "zpětná vazba". Viděli jsme, jak tyto jednoduché zpětnovazebné mechanismy vysvětlují mnohé vlastnosti, jež u organizmů pozorujeme. V této stati se pustíme podobnou cestou, v tomto případě však cílem bude skrytá struktura obsažená v mysli (psychice, mind) a společnosti. Podobně jako v článku "Zpět k základům" bude východiskem velmi jednoduchý objekt, a tím je zrcadlo. Zrcadly můžeme získat stejnou zpětnou vazbu, jakou jsme studovali v článku "Zpět k základům". Navíc však zrcadla mají na rozdíl od ostatních systémů tak zvláštní vlastnost, že si zaslouží zvláštní pojmenování - reflexivní (navzájem se zrcadlící) systémy.

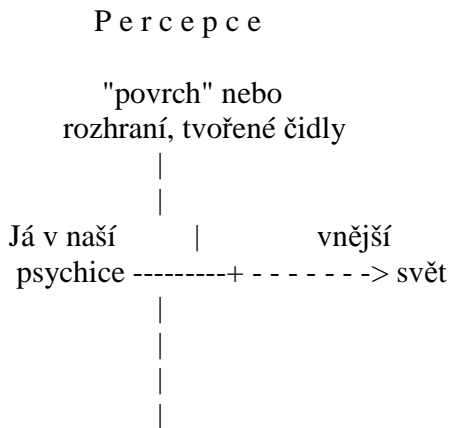
Proč reflexivní systémy?

Jak brzy uvidíme, celou fenomenologickou strukturu percepce a konceptualizace (tvorby pojmů) můžeme odvodit ze zrcadel. Jinými slovy, úplný psychologický základ jazyka, myšlení a komunikace! Je skoro neuvěřitelné, že je možné použít takový jednoduchý objekt k popisu nejzáhadnějšího jevu ze všech - našeho vědomí a to je důvodem, proč budeme věnovat zrcadlu a jeho strukturám zvláštní pozornost. Jevy jako sněhová koule a kostek domina jsou pro vyvětlení sociálních, organických a psychologických jevů užitečné, ovšem jen reflexivní systémy jsou schopny se podobat tomu, jak se svět prezentuje nám, jako vědomím obdařeným bytostem.

Fenomenologie

Než začneme s naším fenomenologickým zkoumáním, musíme si připomenout, co je to fenomenologie. Název fenomenologie doslova znamená studium fenoménů - jevů. Protože však všechny vědy zkoumají nějaké jevy, musíme být konkrétnější. Fenomén je něco, co se nám "prezentuje" samo o sobě. Nejde nám tedy o objekt samotný, ale o to, jak se nám objekt prezentuje. Nejde nám tedy o to, zda je objekt reálný či ne, spíše jde o to, že se nám "něco" prezentuje a "jak" se to děje. V tomto slova smyslu fenomenologie připomíná behaviorismus. Behavioristé se také nezajímají o procesy, které jsou v systému obsaženy, ale o to, jak se systém "chová". Podobně i fenomenologie se nezabývá tím, co je podstatou věcí, ale tím, jak se nám "prezentují" - jeví. Fenomenolog však je důslednější, protože behaviorista již předpokládá, že žije ve vnějším světě mezi věcmi, které se mohou chovat. Přísně vzato, fenomenolog musí všechny tyto předpoklady odložit a zaměřit své bádání jen na způsob "prezentace" samotný. Z tohoto důvodu jsou objekty fenomenologova zájmu umístěny

Vtip je v tom, že ona "neviditelnost" roviny uprostřed zapřičiňuje, že skrytý objekt se stává pro pozorovatele "viditelným". Zrcadlo zřejmě této charakteristice odpovídá. Svět "za zrcadlem" se stává viditelným právě proto, že jeho povrch samotný je neviditelný. Jenže tomuto scénáři docela dobře odpovídá i percepce:

Vnímání sestává ze tří složek: pozorujícího "já", (pozorovatele), vnějšího světa (pozorovaného objektu) a smyslů (neviditelného povrchu, rozhraní), jež je od sebe dělí. Podobně jako v případě virtuálního světa "za" zrcadlem je vnější svět viditelný (vstupuje do vědomí) pozorovatele právě proto, že rozhraní tvořené čidly je transparentní (nevstupuje do vědomí). Všimněte si však, že transparentnost ještě neznamená nevědomí nebo neuvědomování si obecně. Nevědomý proces se dá označit jako transparentní jen tehdy, když přímo vede k uvědomění si něčeho jiného. Percepce je příkladem transparentního čítí z toho důvodu, že neuvědomování si počitků vede k uvědomování si vnější reality. Jiným příkladem transparentních kognitivních procesů jsou návyky. Když se učíme jezdit na kole, musíme věnovat 110% dostupné pozornosti zvládnání tohoto úkolu. Po dlouhé praxi nemusíme se již této věci věnovat tak jako dříve. Vypadá to, jakoby naše tělo už jelo na kole úplně samo. Došlo k tomu, že jsme si vytvořili návyk, který věc zvládne za nás. A tímto způsobem může vědomí uvolnit prostředky jimiž disponuje a může je soustředit na zvládnání nových úkolů. Z toho můžeme odvodit dvě důležité skutečnosti, platící pro transparentnost kognice obecně. Zaprvé, můžeme ji chápat jako "přesun" prostředků, jimiž disponuje vědomí (např. ze sensorického rozhraní do vnějšího světa). Zadruhé, tento přesun je "autonomní", tj. děje se bez vědomé kontroly.

Vzdálenost

Pocitování je cosi blízkého, intimního. Chci tím říci, že pocity zprostředkované čidly jsou vždy prostorově těsně svázané s orgány, kde vznikají. Když se něco dotkne naší kůže v určitém bodě, pak počitek vznikne i v těsné blízkosti tohoto místa. S optickými a akustickými počitky je tomu podobně. Percepce - vnímání však je něco jiného. Věci které vnímáme jsou obvykle od našeho těla vzdáleny. Je to přímým důsledkem transparentnosti vnímání. Skutečnost, že naše čidla jsou pro nás transparentní také znamená, že jsme ztratili jejich charakteristickou "intimnost". Není však ztracena zcela, je jen přemístěna ze sensorického rozhraní k věcem, existujícím ve vnější realitě. Jinými slovy, i když jsou věci které vnímáme

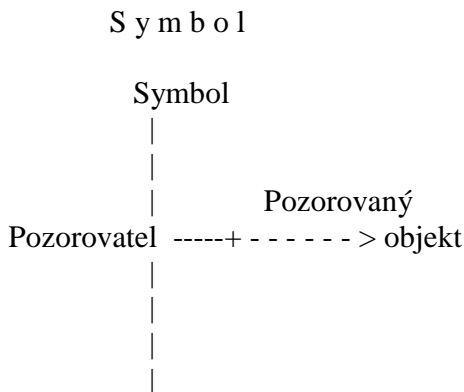
daleko od našich očí a uší, našemu vědomí jsou blízké. Můžeme proto chápat vnímání jako "ohmatávání něčeho na dálku", tedy intimnost "na dálku".

Zaměřenost

Piaget i Freud byli toho názoru, že nemluvnatům se svět jeví jako naprostý chaos a že teprve po několika letech kulturní indoktrinace si vyvíjejí představu o světě. Mýlili se a současně měli pravdu. Psychologický výzkum nemluvnat prokázal, že vnímání světa mají docela dobře rozvinuto. Pro nemluvnata není svět chaotický, je uspořádaný a má smysl. Znamená to, že se rodíme s jakousi predispozicí pro vnější svět. Nemluvně se nemusí učit vidět vnější svět pomocí svých čidel, děje se tak, aniž se musí vědomě snažit. Všimněte si, že to, zda je onen vnější svět skutečný či ne, není důležité. Vtip je v tom, že od samého počátku se percepce chová "jako by" tam byl vnější svět, na něž je percepce zaměřena. Není to žádná náhoda. Zrcadlo je vždy zaměřeno směrem k věci, kterou odráží. Znamená to, že vždy obsahuje obraz věci, na níž je zaměřeno. Jinými slovy, zaměřenost zrcadla je jaksi "generována" jeho transparentností, skoro jako vedlejší efekt. Není možné aby existovala transparentnost aniž by současně šlo o nějakou zaměřenost.

Symbol

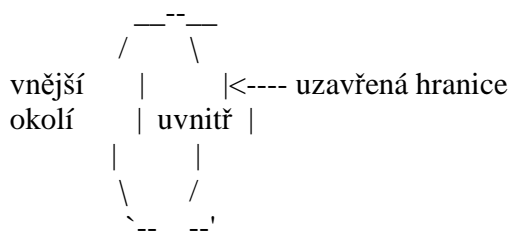
Když vyjdeme z naší explicitní definice transparentnosti, je snadné ukázat, že symboly jsou také transparentní. Pěkně to lze doložit známým obrazem René Magrittea představujícím dýmku, s nápisem "Toto není dýmka". Řadu let tento obraz provokoval a udivoval mnoho lidí, kteří si říkali "Ať se propadnu, jestli toto není dýmka!". Všichni si však nevšimli jedné zřejmé věci - to vůbec není dýmka, je to její obraz, je to SYMBOL. Tento příklad dokládá co mám na mysli, když říkám, že symboly jsou transparentní povahy. Jako bychom se dívali "skrže" symboly na věci, které představují.

Když to aplikujeme na percepci, dojdeme k vyjimečnému závěru - percepce je symbolická! Transparentní sensorické rozhraní se dá chápat jako "symbol" vnějšího světa. (Merleau-Ponty: "The Phenomenology of Perception") To je závažný závěr, protože to okamžitě ukazuje na vztah percepce a jazyka. Abychom si tuto vazbu demonstrovali dále, ukážeme si že strukturu zrcadla můžeme najít také i ve formálním jazyce.

Množina

Pojem je možno formálně definovat jako množinu. Definovat množinu pomocí slov je problém, protože je téměř nemožné vyhnout se výrazům, které v podstatě znamenají to stejné (např. třída nebo skupina). Mám dojem, že definovat set pomocí slov je asi tak těžké, jako popsat barvy slepému. Můžeme však popsat množinu fenomenologicky. Množinu můžeme zobrazit jako kruh (Spencer-Brown: "The Laws of Form"), kde věci, které do množiny patří jsou uvnitř kruhu a všechny ostatní jsou mimo něj.

Řečeno jinak, množina fenomenologicky sestává ze tří složek: vnitřku, vnějšku a uzavřené hranice, jež je odděluje. A to je přesně scénář transparentnosti! Pojmenování se změnila, ale struktura v podstatě zůstala stejná. Kruh však vypovídá něco nového - to, že ony tři složky jsou "vzájemně" určeny. Nemůžeme mít "uvnitř" aniž bychom současně neměli "vně" a hranici, jež obojí odděluje. Jinými slovy, každý z těchto pojmů implikuje dva druhé.

transparentnost = pozorovatel + pozorovaný objekt + neviditelné rozhraní, jež je odděluje

percepce = transparentní povrch senzorů

transparentní

pocit'ování = "symboly" reprezentující vnější svět

množina = uvnitř + vně + uzavřená hranice

Část II : j a z y k

Percepce je v mnohém zárodek jazyka, postrádá však některé klíčové vlastnosti, jež jsou pro plné využití jazyka nezbytné. Kdybychom například disponovali pouze percepcí, nebyli bychom schopni si uvědomovat sami sebe a neměli bychom povědomost o tom, co nás přesahuje. To co chybí je schopnost reflexe. Reflexi dosahujeme tím, že psychice dodáváme další zrcadlovou strukturu. Pak je naše nitřní "já" schopno pozorovat samo sebe tím, že se díváme do zrcadla. Než se však dostaneme tak daleko, musíme si ukázat, že percepce sama o sobě není schopna generovat sebeuvědomění a přitom zavedeme některé pojmy, které nám pomohou porozumět rozdílu mezi percepcí a jazykem.

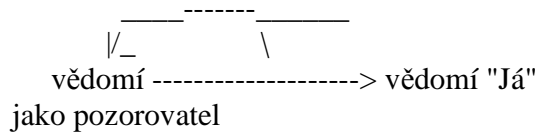
Viditelné a neviditelné

V první části jsme si ukázali, že transparentnost percepce okamžitě umožňuje vzniku dalších dvou vlastností, zaměřenosti a vzdálenosti. V matematice existuje entita s úřesně stejnými vlastnostmi, a tou je "vektor". Vektor je definován jako entita, která má jak směr, tak i délku. Můžeme proto říci, že pozorovatel a pozorovaný objekt spolu vytvářejí vektor. Tento vektor můžeme zobrazit jako šipku s pozorovatelem na konci a pozorovaným objektem na špičce.

V e k t o r p e r c e p c e

stane viditelným sám sobě. Německý fenomenolog Martin Heidegger nazval tuto zvláštní konstelaci pojmem "Dasein".

D a s e i n

V první části jsme viděli, že percepce je svou povahou symbolická. Je-li však symbol tím co je zapotřebí abychom mohli pozorovat sami sebe, pak proč sama percepce nestačí? V tom má klíčový význam "vzdálenost". Konkrétní symbol percepce, jmenovitě čidla na povrchu těla se překrývají s pozorovatelem a proto je neiditelný. Znamená to, že ačkoliv percepce je sama o sobě symbolem, chybí jí schopnost vidět symboly. To nám umožňuje velmi přesně definovat novou emergentní vlastnost psychiky, umožňující vznik jazyka - schopnost vnímat symboly. Tato schopnost se označuje jako KONCEPTUALIZACE (schopnost vytvářet pojmy). Všimněte si, že v této definici je implikována vzdálenost mezi pozorovatelem a symbolem. Percepce nám umožňuje se věcí na dálku "dotýkat". Konceptualizace nám umožňuje "vidět skrze", věci, kterých se ve vzdálenosti můžeme dotýkat dál - k těm neviditelným. Je zřejmé, že tato nová vlastnost psychiky činí pro nás viditelný svět transparentním. Jsme schopni vidět za něj, transcendentovat, překročit jej. Na základě našich dosavadních úvah můžeme načrtnout následující hierarchii kognitivních prahů:

čítí = bezprostřední, intimní vědomí
percepce = vědomí na dálku, intimní symbolizmus
konceptualizace = transcendentující vědomí, distatní symbolizmus

Koláž

Vzdálenost je klíčově významným aspektem jazyka z toho důvodu, protože umožňuje REFLEXI a tak dále VRSTVENÍ. Reflexe je schopnost vzdálit se od objektu, obrátit se a nahlédnout jej z určité vzdálenosti. Nekonečným opakováním tohoto postupu si vytváříme vrstvy symbolů. Jde o nevyčerpatelný proces - díky schopnosti konceptualizace se vždy můžeme něčemu vzdálit a nahlédnout to z větší vzdálenosti. Jazyk proto připomíná koláž. Pomocí jazyka můžeme mapovat vnější realitu tím, že na ni promítáme své symboly. Srovnáváme tento proces mapování s plátnem, představujícím svět, na které nalepujeme slova, symboly a pojmy (koncepty). Jak jej polepujeme více a více slovy, pokrýváme stále větší část světa. Nakonec jazyk pokryje celý svět. Jenže svět není možné nikdy pokrýt zcela. Když se vzdálíme od koláže, vrstva jazyka se stává novým plátnem, na které můžeme přilepovat nová slova (Heideggerovo "language languaging"). Skvělým příkladem toho je samo slovo "jazyk". V tomto případě je jazyk užít k popsání jazyka.

Paradox

Protože se vždy můžeme vzdálit od objektu, vždy budou existovat vyšší vrstvy koláže, které ještě nebyly celé pokryty. Jazyk je proto nekonečný projekt s otevřeným koncem. Toto nekonečné vrstvení umožňuje vznik jistým zajímavým jevům. Nejzajímavějším je ten, že opakovaná reflexe způsobuje, že jazyk je chycen do své vlastní dynamiky. Jedním

takovým atraktorem je paradox. Jedním z nejznámějších paradoxů je tvrzení $A = \text{"tato věta je lež"}$. Když budeme tuto větu reflektovat, shledáme, že jsme chyceni v uzavřené smyčce : je-li A pravda, pak A je lež. Je-li však A lež, pak A musí být pravda atd. Trik je v tom, že druhá reflexe nás dovede k první. Všimněte si, že tento dostředivý vír hnán naší schopností se vždy od nějakého objektu vzdálit.

Když říkáme, že jazykem pokrýváme svět, pak tato formulace má i negativní konotaci - pokrývání ve smyslu jeho zastiňování a zakrývání. Podobně i pojem "vzdalování se" má zápornou konotaci. Když na naši koláž přidáváme stále nové vrstvy, snadno se od reality skutečně vzdalujeme. Jinými slovy, když jsme na realitu položili vrstvu symbolů, je snadné s realitou ztratit souvislost. Skvělým příkladem je byrokracie. Příkladem může být ta část americké ústavy, která říká, že každý občan má právo nosit zbraň. Toto právo vzniklo v době občanské války. Válka skončila, toto právo však nezaniklo. V důsledku toho jsou zbraně každodenní realitou i v dnešní Americe. Další výrazný příklad: v Americe je často trest za krádež auta větší než za přepadení nebo znásilnění. Jinak řečeno, zákon bere auta za cennější než lidské tělo. Je to absurdní? Vůbec ne. Krátký výlet na divoký západ nám řekne proč. V oněch dobách jezdili lidé na koních a ne v autech. A kůň nebyl jen pohodlný prostředek k cestování. Byl to prostředek nutný k přežití. Bez koně famrář nemohl obdělávat půdu a protože tehdy neexistoval systém sociální péče ani pojištění, ztráta koně znamenala prakticky konec. Proto byla krádež koně považována za těžký zločin podobně jako vražda a proto byla také trestána oběšením. V průběhu doby byl kůň nahrazen auty, které více méně podědily jeho místo v právní tradici. A opět, smysl se vytratil ale zákon zůstal. Tento příklad jasně ukazuje, že abstrakce není jen pouze aktivita jednotlivců, ale rovněž společenský a historický proces.

Pramen: Onar Aam, "A Tutorial on Reflexive Systems"

27.2.1996, e-mail: onar@hsr.no

Překlad: dr.Lubomír Kostroň, Psychologický ústav FF MU Brno

15.3.1996

Se souhlasem autora jen pro studijní potřebu posluchačů!